

בתי הדין הרבניים

בבית הדין הרבני האזורי באר שבע

“האב אינו מקיים את חיובו כלפי ילדיו ואינו נושא במזונותיהם, על אף שהוא עובד ומתפרנס. כיון שכך, אין מנוס מלעקל למזונות בניו.”

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

תיק 1347090/38

בבית הדין הרבני האזורי באר שבע

לפני כבוד הדיינים:

הרב אליהו אריאל אדרי – אב"ד, הרב אברהם חשאי, הרב ישועה רטבי

המבקשת: פלונית (ע"י ב"כ עו"ד ניסים שלם)

נגד

המשיב: פלוני (ע"י ב"כ עו"ד וורקו עזרא)

הנדון: עיקול חלק האיש בתמורת הדירה להבטחת תשלומי מדור סדירים

פסק דין

א. פתיחה

לפני בית הדין בקשת האם להטלת עקול על כספים שברשות האב. גובה העיקול המבוקש הוא בשווי מזונות הילדים עד גיל שמונה עשרה.

הצדדים התגרשו בשנת תשפ"ב (22') ולהם שלושה ילדים, כיום בני 13, 11, ו-8.5.

בפני בית הדין היו בעבר תביעות הדדיות למזונות, כאשר האב בעצמו גם הוא תבע לחייבו במזונות.

בית דיננו פסק לילדים מזונות ומדור. המזונות נפסקו בהסכמת האם ברף הנמוך של 1,100 ש"ח לחודש לכל אחד מהילדים, מדור בסך 1,500 ש"ח לחודש, ובנוסף הרכיב המכונה מחציות. רכיב זה אינו מבוטל, נוכח היות הילדים בעלי צרכים מיוחדים.

האב יכול בהחלט לעמוד בסכום זה. אין ספק שהאב עובד ומשתכר לפרנסתו ממשרתו כעו"ד פעיל בתחום הפלילי ובתחום המשפחה.

בנוסף דירתם המשותפת של הצדדים נמכרה, ומתמורתה נותרו לאב מאות אלפי ש"ח.

על אף האמור לעיל, האב אינו משלם את המזונות באופן סדיר, ועל פי רוב נדרש לנקוט כנגדו בהליכים דרך רשות האכיפה והגביה. במשך השנתיים שחלפו כמעט ולא שילם, וחובותיו לגרושתו הצטברו לסך כמאתיים אלף ש"ח, כחמישים אלף ש"ח מתוכם חוב למזונות.

האם מבקשת כי מדמי מכירת הדירה יעוקל סך שלא יפחת מ-639,000 ש"ח. סך זה לדבריה מגלם בתוכו את מלוא חיוב המזונות והמדור עד הגעתו של אחרון הילדים לגיל שמונה עשרה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

האב לא הואיל להתייחס עניינית, תוך שהוא מבקש שוב ושוב בקשות להארכה. נוכח החשש לחלוקת כספי תמורת הדירה, ומשלא ייגרם הפסד, הוחלט לדון בעניין גם בלא עמדתו. כמובן שככל שימציא עמדתו יידון העניין שנית.

ב. עיקול לפי דין תורה

ז"ל הגמרא במסכת בבא קמא (דף ח ע"ב – ט ע"א):

"ואמר אביי ראובן שמכר שדה לשמעון שלא באחריות ויצאו עליה עסיקין עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו משהחזיק בה אין יכול לחזור בו מ"ט דאמר ליה חייטא דקטרי סברת וקבלת מאימת הואי חזקה מכי דייש אמצרי ודוקא שלא באחריות אבל באחריות לא ואיכא דאמרי אפ"ל באחריות נמי דאמר ליה אחוי טירפך ואשלם לך."

עסיקין הם עוררים הטוענים שהקרקע שלהם. כ"כ הערוך (ערך עסק), רש"י (ד"ה עסיקין), תוספות (ד"ה ויצאו), תוספות רבנו פרץ (ד"ה ויצאו), שיטה מקובצת (ד"ה ויצאו בשם ר' ישעיה), המאירי (ד"ה ראובן), תלמיד הרשב"א והרא"ש (ד"ה ואמר אביי), ועוד. כן פסק הרמב"ם (הלכות מכירה פ"ט ה"ב) והשלחן ערוך (חו"מ סימן רכו סעיף ה).

הנדון הפשוט בדברי הראשונים וההלכה הוא כאשר העוררים טוענים שהקרקע שלהם משום שנגזלה מהם על ידי מוכר הקרקע. הרא"ש (סימן ה ובשו"ת הרא"ש כלל צו סימן ד) הוסיף שה"ה כשבאו לגבותה משום שהם בעלי חוב, ע"י ב"י (סימן רכו ד"ה וכתב) שהביא דברי רבנו ירוחם בשם הרשב"א שכתב שמיירי דוקא בטוענים שהקרקע שלהם, ושם ציין מר"ן לתשובת הרא"ש הנ"ל.

בסוגיה זו לכאורה מבואר במפורש שכל עוד לא נגבתה הקרקע מיד הקונה אין לו טענה על המוכר, כמ"ש הגמרא שאומר המוכר לקונה "אחוי טירפך ואשלם לך". לא מצאנו חיוב זולתי תשלום, ואין מקור לכך שניתן לעקל.

מלשון הגמרא נראה שמדובר שהקונה כבר שלם את דמי הקרקע. כ"כ הרמב"ם שם, ז"ל:

"המוכר קרקע לחבירו ואחר שקנה הלוקח באחד מן הדרכים שקונים בהן קודם שישתמש בה יצא עליו מערערין, הרי זה יכול לחזור בו, שאין לך מום גדול מזה שעדיין לא נהנה בו ובאו התובעין, לפיכך יבטל המקח ויחזיר המוכר את הדמים ויעשה דין עם המערערין, ואם נשתמש בה הלוקח כל שהוא ואפילו דש המצר שלה וערבו עם הארץ אינו יכול לחזור בו אלא עושה דין עם המערערין, ואם הוציאו מידו בדין יחזור על המוכר כדין כל הנטרפין."

וכ"פ מר"ן בשו"ע (שם). ציין לדעת הרמב"ם הגר"א על גיליון הגמרא (ב"ק דף ט ע"א).

אולם רש"י (ב"מ דף יד ע"ב ד"ה אינו יכול) כתב שסוגיה זו בלא נתן מעות. וכ"כ תוספות (ב"ק שם ד"ה משהחזיק).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לשיטת רש"י ותוספות קשה לשון הגמרא "אחוי טירפך ואשלם לך", ממנה נראה שהקונה כבר שילם את דמי הקרקע, ואמר לו המוכר: "אחוי טירפך ואשלם לך". הקשה קושיה זו בשיטה מקובצת (בבא קמא דף ט ע"א בשם גיליון), ז"ל:

"עוד כתבו בתוספות ובלא נתן מעות איירי וכו'. וקשה אם כן מאי קאמר אחוי טירפך ואשלם לך והרי לא נתן מעות והיה לו לומר אחוי טירפך ותהיה פטור. ומסתמא איירי איכא דאמרי בלא נתן מעות כמו לישנא קמא."

בשטמ"ק (שם) תירץ בשם מהר"י כ"ץ:

"דהכי פירשו שאם מעכב לוקח דמים משום עוררין מצי אמר ליה הב לי זוזאי ואם יטרפיה ממך בחובי אחוי טירפך ואשלם לך."

לשיטת רש"י ותוספות מצאנו חידוש נוסף, שאף אם יצאו עוררים אחר שהחזיק בקרקע חייב הקונה לשלם את דמי המקח, משום שיאמר לו המוכר אחוי טירפך שגבו ממך את הקרקע ואשיב לך את דמי המקח. לא זו בלבד שאין מעקלים את המעות, אלא גובים אותן מהקונה על אף שיצאו על הקרקע עסיקין.

טעם הדבר נראה, שלא ניתן לחייב אדם כל עוד לא הוכח שהחוב קיים. כיון שכך, כל עוד לא טרפו מהלוקח את הקרקע לא קיים חוב כלפי המוכר ואין מקום לחייבו בחוב כלשהו, ובכלל זאת לא ניתן לעקל נכסיו.

כ"כ רב יהודאי גאון והרמב"ן, הביא דבריהם הטור חו"מ (סימן עג סעיף י), ז"ל:

"לוה לזמן ובתוך הזמן רואה מלוה שהלוה מבזבז נכסיו ואין לו קרקע ותובע המלוה שלו כתב הרמב"ן שאין ב"ד נזקקים לו עד שיגיע זמנו וכ"כ רבי יהודאי גאון לוה שבקש לילך למדינת הים ולא הגיע זמן הפרעון אין לו לתובע לבקש ממנו ערב שלא ניתנה מלוה ליתבע קודם הזמן כלל."

מה שכתב הטור שכ"כ רב יהודאי גאון כ"כ בשמו בתשובות הגאונים (מוסאפיה סימן מה):

"תוב שאילו מן קמיה המלוה את חברו ובקש לצאת למדינת הים ועדיין לא הגיע זמנו לפרוע לו יש לו לתבעו. ואמר לא. יש לו לומר תן לי ערב. ואמר לא."

נראה שיסוד דבריו הוא שכל שלא הגיע הזמן לא ניתן לתבוע את החוב, כמ"ש הטור: "שלא ניתנה מלוה ליתבע קודם הזמן כלל". מה שכתב הטור בשם הרמב"ן מקורו בספר התרומות (שער טז ח"ג אות א), שם הביא דברי הרי"ף שיובאו לקמן, ולעומתו דברי רב יהודאי גאון שהובאו בטור, והוסיף וכתב, ז"ל:

"ומפני שנסתפקתי בהכרעתם שאלתי בזה ה"ר משה בר' נחמן ז"ל וזה אשר השיב, אף על פי שאימת חכמת הרב מוטלת עלינו אין משוא פנים בדיון, שלא מצינו בתלמוד למי שאינו מתחייב עדיין כלום שנעמיד ממנו בב"ד משום חששא זו שמא יזכו אחרים בממונו... לכשיבא זמן חובו הרי הדין ביניהם."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

יסוד סברת הרמב"ן היא כאמור לעיל, שכל עוד אין האדם חייב בפועל אין עליו כל תביעה. הרמב"ן הוסיף וחידש שכך הדין גם במי שחייב ועדיין לא הגיע זמנו, משום שחוב תוך זמנו אינו חיוב בפועל, ולכן לא ניתן לגבותו או לפעול פעולה כלשהי בנכסי החייב.

בשו"ת מהרשד"ם (חושן משפט סימן שצב) ביאר כך את סברת הרמב"ן, ז"ל:

"שידוע שדיני ממונות הררי אל נתלים בחוט השערה ויש לדעת גם כי דבר ברור הוא דאפושי מחלוקת לא מפשינן ויש לנו לקרב הסברות כל האפשר ועתה נחזה אנן במאזנים לעלות ס' הרמב"ן וס' הרי"ף אי זו מהם קרובה אל הדין כפי הסברה אין ספק שס' הרמב"ן היא הראשונה העולה על הדעת כי לכאורה פשיטא שהיה נראה שהיה יכול הלוח לומר מה לי ולך ומה אני חייב מן הדין ומ"ש הרי"ף חדוש הוא."

גם דברי המהרשד"ם נאמרו בחוב תוך זמנו, וכנ"ל.

בשו"ת הריב"ש (סימן קט) הבי"ד הרמב"ן, וכתב שסברתו היא "שאין המלוה יכול לגבות חובו תוך זמנו אף על פי שהלוה מבזבז נכסיו דדילמא למחר ירויח וימצא מה שיגבה ממנו". נראה שאין כאן מחלוקת ודבריהם שווים. אין להטיל חוב על אדם שאינו חייב בפועל. אולם, כל זה אם אפשר שיבוא הדבר ליד גביה בעת חלות החוב, אך אם הייתה ודאות שלא ימצא מה לגבות בזמנו יודה הרמב"ן שיש לעכב נכסיו.

בספר רביד הזהב (שמות כא, יט) כתב, ז"ל:

"יראה מדגלי קרא בדיני נפשות [שחובשין אותו כמ"ש הגמרא סנהדרין (דף עז ע"ב) – א.א.א.] מכלל דבדיני ממונות אין חובשין הלוח מחשש שמא יברח וכן דן הריב"ש כמ"ש לעיל אצל ועונתה וגדולה מזו כתב בעל התרומות שער ט"ז בשם רמב"ן שאין תופסין ממון לב"ד עד שיתחייב וחולק על הרי"ף דפ"ק דבבא קמא גבי יצאו עסיקין וע' ח"מ סימן ע"ג דין העיקול."

נראה שאין כוונתו שלמדנו מקרא, אלא שאין לחדש שניתן לעכב בלא מקור, ע"ד האמור לעיל.

בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן תתקח) נשאל בלווה תוך זמנו שמבזבז נכסיו והשיב שלא ניתן לגבות תוך הזמן וכן לא ניתן לעכב נכסיו, והוכיח דבריו מהסוגיה ב"ק הנ"ל. הרשב"א (שם) הסתפק רק באופן שתפס המלוה תוך הזמן ויראה לבית דין שהלווה עני ומבזבז נכסיו. כ"כ עוד בשו"ת הרשב"א (ח"ה סימן קע). בשו"ת הריב"ש (סימן קט) דן גם הוא בחוב תוך הזמן שטוען המלוה שיש לעכב נכסי הלווה לשם הפרעון בהגעת הזמן, והשיב שאין לעכב. ושם הביא דברי הרמב"ן והרשב"א הנ"ל, והוכיח מכתובות (דף קי ע"א), ז"ל:

"וזה מתבאר בפרק אחרון מכתובות (קי) גבי שנים שהוציאו שטר חוב זה על זה דפליגי התם בגמרא רב נחמן ורב ששת, ר"נ אמר זה גובה וזה גובה ור"ש אמר הפוכי מטרטא למה לי, אלא זה עומד בשלו וזה עומד בשלו. ומבואר התם דהיכא שלוח זה לעשר וזה לחמש אפילו ר"ש מודה דזה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

גובה וזה גובה כל אחד בזמנו ואין מי שלא הגיע זמנו יכול לומר למי שהגיע זמנו אעכב חובך אצלי בעד חובי."

נמצא יסודם של דברים שכל עוד לא הגיע זמן הפרעון בפועל אין אפילו לעכב נכסי החייב לשם גביה עתידית.

אמנם הרא"ש (בבא קמא פ"א סימן ה) וכן בתשובה (כלל צו סימן ד) חידש שמה שאמרה הגמרא: "אחוי טירפך ואשלם לך", הוא רק באופן שלא התברר הערעור, ומשום דברים בעלמא לא יבטל כח המוכר,

"אבל אם ראו ב"ד אמתלא בדברי המערער כגון שהביא שטר שאין מקוים ואומר שרוצה לקיימו. או אם הוא אומר שיביא העדים בתוך שלשים יום. לא יוציא שמעון המעות מתחת ידו אלא ימתין עד שיעבור זמן שלשים יום דהפוכי בי מטרתא למה לי."

דוק בדברי הרא"ש שכוונתו ליישב קושיית הריב"ש (סימן קט) שלא נאמר דין זה גובה וזה גובה אלא כאשר אין אמתלא, אך כשיש אמתלא אפוכי מטרתא למה לי.

האופן בו דן הרא"ש הוא בנדון הסוגיה ב"ק (דף ט ע"א) כאשר הקונה לא שילם עדיין מעות ומבקש להותיר המעות בידו בגלל הערעור. חידש הרא"ש שיכול הקונה להותיר המעות בידו כל שיש אמתלא בדברי המערער. בהמשך דבריו סייג הרא"ש הדברים וכתב שכל זה כאשר המוכר אינו אמיד ואין לו קרקעות.

בהמשך לכך דן הרא"ש גם בנדון נוסף של עיכוב נכסים, ז"ל:

"וכן נמי מי שבא לפני ב"ד ואומר יש לי תביעה על פלוני ומצאתי לנכסיו במקום ידוע ואני ירא שאם יבואו לידו יבריחם ולא אמצא מקום לגבות ממנו חובי ומבקש שיעכבו ב"ד הנכסים עד שיתברר תביעתו וכן ראובן שיש לו שטר על שמעון ולא הגיע זמנו עדיין ובא בתוך הזמן וטען כזאת הכל לפי הענין ואם רואה הדיין אמתלא בדברי התובע או שלא יוכל ראובן לגבות חובו משמעון כשיגיע הזמן מצווה הדיין לעכב ממון הנתבע עד שיברר התובע תביעתו או עד שיגיע זמן השטר."

דוק בשני המצבים שהוזכרו בדברי הרא"ש, מי שיש לו תביעה או חוב שלא הגיע זמנו. עי' בשו"ת מהר"י בן לב (ח"א סימן קג) שכתב שאפשר שלא נחלקו רב יהודאי גאון והרמב"ן באופן השני.

כאמור בדברי הרא"ש, ספר התרומות והטור, כ"כ הרי"ף. הרי"ף בתשובה (סימן קיג) דן באופן הראשון שהובא ברא"ש, וביאר כך בסוגיה ב"ק (שם), ז"ל:

"וזה שאמרו רבותינו ז"ל ראובן שמכר שדה לשמעון ויצאו עליה עסיקין עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו משהחזיק בה אינו יכול לחזור בו דאמר אחווי טרפך ואשלח לך לכשיש לו ממון שישלם. אבל אם אין לו ממון שישלם לו מצינו רבותינו ז"ל שמקפידים וחסים על בני אדם שלא יאבדו ממונם אצל אחרים."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כן פסק הטור (חו"מ סימן עג) וכן פסק מר"ן (סימן עג סעיף י) בעניין חוב תוך הזמן:

"אם רואה הדיין שום אמתלא לדבריו שלא יוכל לגבות חובו כשיגיע הזמן, מצוה על הדיין לעכב הממון עד שיגיע זמן השטר. וכן הדין בלוה לזמן ובתוך הזמן רואה המלוה שהלוה מבזבז נכסיו ואין לו קרקע, או שהלוה רוצה לילך למדינת הים, ותובע המלוה את שלו או שיתן לו ערב, שומעין לו."

המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא פ"א סימן כ) הביא דברי הרא"ש והחולקים עליו, וכתב שדברי הרא"ש נכונים,

"כי אף שכתב זמן בשטר מכל מקום השעבוד מתחיל משעת הלואה ותנאי הוא דאתני שלא יתבענו עד סוף הזמן, והיינו כמו מהיום ולאחר מיתה אף שאינו גט אלא לאחר מיתה מכל מקום הגט מתחיל מעת הנתינה ותנאי הוא דאתניה עד מיתה, כהאי גוונא בפרט בהאי ענין להציל העשוק".

לכאורה נראית סברתו שלא נחלק הרא"ש על הרמב"ן אלא בסברה פרטית, שאף שלא הגיע זמן הפרעון – גם קודם זמן הפרעון השעבוד קיים, וקיום השעבוד מורה על כך שבשורשו החוב קיים אלא שנדחת גבייתו, ולכן אף שאין גובין קודם הזמן ניתן לעקל נכסים להבטחת הגביה לכשיבוא הזמן. יתבאר עוד ענין זה לקמן.

נמצאנו למדים שלדינא קיי"ל כדעת הרא"ש שיש לעכב את נכסי החייב לצורך גביית החוב אף שעדיין לא הגיע זמנו.

ידועה תקנת העיקול שנהגה באשכנז שעניינה הוא שאין לעקל, ע"י מרדכי (ב"מ רמז קו), הגהות מרדכי (שבועות פ"ד רמז תשפו) ותרומת הדשן (ח"א סימן שה), הבי"ד הרמ"א (סימן עג סעי' י) ויישבו עם דברי הרא"ש. ע"ע בב"י (חו"מ סימן קלג) ובכנה"ג (סימן קלג הגב"י אות טו) שכתב שלא נהגה תקנה זו בספרד, והשמיטה מר"ן מכח דברי הרא"ש שפסקם להלכה.

והנה בדברינו נקטנו פעמים לשון עיכוב נכסים, שהיא לשון הראשונים במסכת ב"ק (שם) ומר"ן (סימן עג סעיף י), ופעמים לשון עיקול נכסים, שהיא לשון תה"ד והרמ"א הנ"ל.

ג. טעם הדין

הרא"ש ב"ק (שם) דן בטעם עיכוב הנכסים, ז"ל:

"וכן מצאתי בשם הגאון ז"ל כתוב דתקנתא דרבנן הוא באיניש דמפסיד נכסיה משום השבת אבידה. ולי נראה דלא צריכנא לתקנתא דרבנן אלא דין גמור הוא שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקו בכל מצדקי דמצוי למיעבד."

כ"כ הרא"ש בתשובה (כלל צו סימן ד) בשם הגאונים שדין זה הוא תקנת חכמים משום השבת אבידה, וחלק עליהם שאינו מדרבנן "אלא דין גמור הוא שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקהו בכל צד שיוכל לעשות".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נמצא שנחלקו בטעם דין עיכוב הנכסים.

לשון זו "להציל עשוק מיד עושקו" מצאנוה ברמב"ם (הל' סנהדרין פ"ב ה"ז), על בגרסה במהד' פרנקל, וכן בתשובת הגאונים (הובאה באוצר הגאונים סנהדרין דף ח ע"א). ע"ע בספר מדרש תנאים (דברים א, טו) שהביא לשון זו, אמנם מקורו ממדרש הגדול ואפשר שהוא העתקת דברי הרמב"ם. על תורה שלמה (שמות פ"ב אות קמד; יתרו פי"ח אות קלח).

עוד נמצאת לשון זו בספר בן סירא פרק ד', שאינו מקור הלכתי.

והנה יש נפק"מ בין הטעמים כמשי"ת לקמן, ויש לדון כמאן קיי"ל לדינא.

הרא"ש חידש שהוא דין גמור, שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקו. כ"כ שלטי הגבורים במסכת בבא מציעא (דף ז ע"א בדפי הרי"ף), ז"ל:

"מצווה הדיין לעכב ממון הנתבע עד שיברר התובע תביעתו או עד שיגיע זמן השטר ודין גמור הוא דחייב אדם להציל עשוק מיד עושקו בכל מצדיקי דאית ליה למעבד שאם לא יגדור הדיין גדר בזה אדהכי והכי יאכל הלה זוזי דהאי וליכא תו לאשתלומי מיניה."

כ"כ המהרש"ל בים של שלמה (ב"ק פ"א סימן כ).

מר"ן בב"י (חו"מ סימן עג סעיף י) כתב שהלכה כדעת הרא"ש ושכן פסק הוא בתשובה והסכימו עמו חבריו. בהגהות הטור השלם ציינו על זה לשו"ת אבקת רוכל (סימן קסב). בתשובה זו כתב מר"ן כי אין לעקל אפילו לדעת הרא"ש משום שהנתבע אמיד. ראה לדבריו הביא מלשון הרא"ש שכתב שיש לעכב הנכסים במקום שיש חשש הברחה כך שלא יוכלו לגבות מהחייב. ראה נוספת הביא, ז"ל:

"וכן מבואר עוד בדברי הגאון שהביא דתקנתא דרבנן הוא באיניש דמפסיד נכסיה משום השבת אבידה משמע בהדיא דלא איירי אלא בדמפסיד נכסיה ולא ימצא זה ממה לגבות ומשום השבת אבידה אבל אי לא מפסיד נכסיה דאין כאן השבת אבידה אין מעכבים הנכסים וכך הם דברי תשובת הרי"ף ז"ל שכתב מצי אמר ליה אדהכי והכי אכלת לזוזי וליכא לאשתלומי ממך עכ"ל."

לכאורה נראה שס"ל כדעת הגאון. אולם אליבא דאמת נראה שלא לתשובה זו רמז מר"ן בב"י, כי בתשובה זו לא עשה מעשה, אלא דבריו מכוונים לשו"ת אבקת רוכל (סימן קעט). בתשובה זו דן מר"ן במי שעמד בדין והשביעוהו לקבל עליו כל מה שיראה בעיני רוב החכמים בנדון זה. שוב טען שלא קבל עליו אלא לקיים מה שייפסק בגמר דין, "ומאחר שהחרם שגזרנו עליו לא היה גמר הדין לא היה מחוייב להחזיק בו ולשומרו". מר"ן השיב על כך והוכיח שחייב לקיים שבועתו מדברי הרא"ש ב"ק הנ"ל, וביאר דבריו מר"ן, ז"ל:

"הרי שאע"פ שהדיין אינו ממונה אלא לדון דין כי אינו יכול לפשר אם לא ברצון הבעלי דינין ואפ"ה באמתלא לחוד מצווה הדיין לעכב ממון הנתבע והוא דין אמת משפט צדק וחייב הנתבע לקבל דברי הדיין ולעכב ממון"

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עד יעמוד בדין ואם כדברי הר' אהרן הוה ליה לנתבע לומר לדיין לא אקבל דבריו ולא אעכב ממוני שאינך ממונה לדיין אלא כשתשמע טענותינו ותגזור אומר פ' זכאי ופ' חייב אז נתקיים דבריו אבל עכשיו שלא שמעת הטענות ולא נגמר הדין איני זקוק לשמוע לך לעכב ממוני ואני אצילנו מיד שלוחי או בעל חובי על כרחך אלא ודאי כל סעיפי הדין מסורים ביד הדיין והרי דברים ק"ו ומה אם בההיא דהרא"ש שאין הדיין רואה אלא אמתלאה בלבד מצווה לעכב הממון והנתבע מצווה לקיים דבריו ובנ"ד שהעידו עדים כדברי כת שכנגדו והר' יום טוב לא נתבררו עאכ"כ שיהיו הדיינים מצווין לעכב על ידו מליטול שום שררת חכם עד שיברר דבריו כי היה לב"ד לחוש פן יקבלוהו אנשי חברתו לחכם עליהם ולא ירצה הר' יום טוב לבוא עוד לעמוד לפני העדה למשפט.

אם טעם העיכוב הוא משום השבת אבדה כמ"ש הגאון, אין לנו מקור להוסיף על כך שניתן גם להחרים. נראה שמר"ן ס"ל כדעת הרא"ש שטעם דין העיכוב הוא כדי להציל עשוק מיד עושקו, ומשום כך מוטל על בית הדין לעשות כל טעדיק לשם כך. כ"כ בשו"ת מהרש"ך (ח"ג סימן נח) ובשו"ת מים חיים לכמוהר"ר אליעזר די אבילה (חו"מ סימן ב אות א) שטעם דין העכוב הוא להציל עשוק מיד עושקו.

יסודם של דברים נראה, שלדעת הגאון שדין העיקול נתקן משום השבת אבדה לכאורה הוברר עניינו ואין להוסיף עליו, אף שאין אתנו יודע עד מה, ומקורה של תקנה זו בתלמוד לא נודע.

אמנם לדעת הרא"ש דין זה פשוט, ועניינו הוא להציל עשוק מיד עושקו, ואין דוחק שלא הוזכר בתלמוד מפני פשיטותו. ואפשר שכמה פנים לו, כמו שיתבאר לפנינו.

בחידושי תלמיד הרשב"א והרא"ש (ב"ק דף ט ע"א ד"ה וקיי"ל) נקט כטעם שהובא בשם הגאונים. אולם לענ"ד טעמו של דבר הוא משום שס"ל כדעת הרמב"ן. בתחילת דבריו כתב תלמיד הרשב"א והרא"ש:

"ומכאן למי שיש לו דין על חברו ולא נתבאר עדין לב"ד אם יתחייב לו בדין אם לאו שאין להם לעכב נכסי הנתבע ולא להוציאם מחזקתו, דאמר ליה לכו מחייב לי בי דינא אחוי זכותך ואשלם לך, וכ"ש לבעל חוב שלא הגיע זמנו והמלוה ירא שמא יבריח הלוה נכסיו שאין כח ביד ב"ד לעכב עליו לישא וליתן בנכסיו כלל. וכן כתבו הגאונים ז"ל."

נראים דבריו כדעת רב יהודאי גאון והרמב"ן. שוב כתב, ז"ל:

"ומיהו אם נראה לב"ד שהוא מפסיד נכסיו מסתברא שהם יכולים לעכבם מדין השבת אבדה דומיא דתופס לבעל חוב במקום שלא חב לאחרים דזכה, ופירשו הגאונים ז"ל תקנתא דרבנן היא באיניש דמפסיד נכסיה ומשום השבת אבדה, והשתא ומה איניש דעלמא דלאו בעל דברים ידיה הוא מצי תפיס להו לנכסיה כ"ש אם בעל חוב עצמו תובע מב"ד לתפסם שיש להם

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לתפסם כל היכא דמחזי להו דהוי גברא דמפסיד נכסיה. וכן השיב מורי הרשב"א ז"ל בתשובה. וכן הסכים מורי הרא"ש נ"ר."

הרי שהתיר לעקל רק אם מפסיד נכסיו. אף שצ"ב שכתב שזו דעת הרשב"א, ולעיל הבאנו שבשו"ת הרשב"א (ח"א סימן תתקח וח"ה סימן קע) נשאל בלווה תוך זמנו שמבזבז נכסיו והשיב שלא ניתן לגבות תוך הזמן וכן לא ניתן לעכב נכסיו, והוכיח דבריו מהסוגיה ב"ק הנ"ל, והסתפק רק באופן שתפס המלוה תוך הזמן ויראה לבית דין שהלווה עני ומבזבז נכסיו. לעומת זאת, תלמיד הרשב"א והרא"ש נקט שיש לעכב את הנכסים כל שיש אמתלא בדבר, גם אם אינו מבזבז נכסיו. לאידך גיסא, השווה דעת הרשב"א לרא"ש, אף שהרא"ש כתב שכל שיש אמתלא יש לעכב את הנכסים גם אם אינו מבזבז נכסיו.

מ"מ נראה שתלמיד הרשב"א והרא"ש צמצם את היתר העיקול, ולשיטתו יש לומר שהוא משום השבת אבידה. אולם הרא"ש עצמו כתב שטעם העיקול הוא להציל עשוק מיד עושקו, וכ"נ לדינא.

ד. האם זהו דין מדיני בית דין

מתוך כך יל"ע האם דין העיכוב – שמקורו ממה שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקו – הוא מדיני בית הדין או שאינו נוגע דוקא לבית הדין, ויש בזה כמה נפק"מ כמשי"ת לפנינו.

1) עכוב נכסים בדיין אחד

כאמור לעיל, כתב הרא"ש שטעם דין העכוב הוא להציל עשוק מיד עושקו. לשון זו מצאנו בדברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין (פ"ב ה"ז):

"בית דין של שלשה אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים... ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו כענין שנאמר ויקם משה ויושיען."

הביא דבריו מר"ן (חו"מ סימן ז סעיף יא), ועוד. עי' בשנו"ס במהד' פרנקל.

אפשר שעולה מכאן שהצלת עשוק מיד עושקו היא בכלל המשפט. אמנם אין הכרח, ויותר נראה לומר שאין זה מהלכות המשפט אלא מכללי אישיותו של הדיין. עדיין יש לשאול האם הצלת עשוק מיד עושקו מסורה לכל אדם או רק לדיינים? פשטות הדברים היא שאינה נוגעת לדיין, שכן משה רבנו לא היה דיין אלא ביצע את הנדרש לבצעו.

בשו"ת מהרש"ך (ח"ג סימן נח) דן בעניין זה, ז"ל:

"ועתה אבא על מה שבא עוד בשאלה, שגם אם נניח שיכולים לעכב באמתלאה, אם דבר זה מוטל בחק כל דיין או בבית דין שיהיה, או אם צריך בית דין של שלשה מוחזק בחכמה מה שאינו נמצא בדורנו זה."

במסקנתו כתב שאין צריך ב"ד מומחה, ומדבריו נראה שגם דיין יחיד יכול לעכב, ז"ל:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"האמת הוא שכל דיין או ב"ד סג'י, אעפ"י שלא יהיה כל כך מוחזק ומומחה."

בספר עזר משפט (סימן יג, נדפס גם בפד"ר כרך ב עמוד 73) למד מדברי המהרש"ך הללו שגם דיין יחיד יכול לעכב ממון. טעם הדבר הוא ששונה דין עיכוב נכסים מכל דין, משום שעניינו אינו השפוט אלא הצלת עשוק מיד עושקו.

אמנם בשו"ת שבט הלוי (ח"י סימן רסג) חלק על כך, ז"ל:

"ואשר שאל, בענין הנהגת עיקול שיעשה רק עם תיאום ג' דיינים או לא, הנה המעיין ברא"ש ב"ק פ"א ס' ה' ובתשובותיו, שממנו עיקר מקור דיני עיקול בחו"מ ס' ע"ג, יראה ברור שזה דין מדיני ב"ד, שכל מי שבא לפני ב"ד וכו' הרני מבקש שיעכבו ב"ד, ומש"כ אח"כ ואם ראה הדיין וכו' מצווה הדיין וכו' אין מזה הכרח דבמקום דאיכא ב"ד של שלשה סג'י בדיין יחיד, אלא הלשון בדיני ממונות כ"ה, וזה בין לטעם עיקול מטעם תקנתי דרבנן כדעת הגאונים בין לטעם עיקול מטעם להציל עשוק מיד עשוק שכל הרא"ש במסקנא."

לכאורה אישתמיטתיה דברי המהרש"ך שנקט שלא כך לדינא.

יתר על כן, בשו"ת שבט הלוי דקדק מלשון הרא"ש שכתב, ז"ל:

"וכן נמי מי שבא לפני ב"ד ואומר יש לי תביעה על פלוני ומצאתי לנכסיו במקום ידוע ואני ירא שאם יבואו לידו יבריחם ולא אמצא מקום לגבות ממנו חובי ומבקש שיעכבו ב"ד הנכסים עד שיתברר תביעתו וכן ראובן שיש לו שטר על שמעון ולא הגיע זמנו עדיין ובא בתוך הזמן וטען כזאת הכל לפי הענין ואם רואה הדיין אמתלא בדברי התובע או שלא יוכל ראובן לגבות חובו משמעון כשיגיע הזמן מצווה הדיין לעכב ממון הנתבע עד שיברר התובע תביעתו או עד שיגיע זמן השטר."

נקט בתחילת דבריו ב"ד ובסיפא הדיין. פירשו בשו"ת שבט הלוי שמ"ש דיין היינו בית דין.

גם דיוק זה מלשון הרא"ש נדון בשו"ת מהרש"ך (שם), ז"ל:

"והנה החכם השלם הפוסק נר"ו רצה להוכיח מדברי הרא"ש שכל דיין או ב"ד שיהיה סג'י לעכב, ולא בעינן שיהא מוחזק ומומחה, והוא ממה שראה להרא"ש ז"ל ששינה בלשונו, כי בתחלה אמר וכן נמי סג'י שבא לפני ב"ד וכו', וכן נמי אחר זה אמר ומבקש שיעכבו ב"ד הנכסים, ולבסוף אמר מצווה הדיין ואם רואה הדיין וכו', ולא אמר אם רואים בית דין, שמע מינה כי בכל ענין דבר, בין שיהיה ב"ד של ג' ככל סתם ב"ד או דיין אחד, הכל לפי ראיות עיניו. ואם באולי היה אומר הרא"ש וכן נמי מי שבא לפני הדיין, אפשר שהדיין לאו דוקא, והיינו מפני שהוא ב"ד של ג', אבל עתה ששינה הכוונה כמו שאמרנו."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

החכם השלם הפוסק סבר לדקדק שלשון הרא"ש בסיפא דוקא, וללמוד מדבריו שגם דיין יחיד יכול לעכב.

המהרש"ך דחה דבריו, וכתב שדברי הרא"ש יכולים להתבאר כמ"ש בשו"ת שבט הלוי, ז"ל:

"ואני אומר במחילה מכבודו כי עם היות שהדין דין אמת דכל ב"ד סגי לעכב כל שיהיו מעשיו לשם שמים ויכיר באמת לאו של תובע על הדרך שכתב הרא"ש, מ"מ הראיה שהביא מדברי הרא"ש אינה ראיה. ואם באנו לפקפק יראה לאידך גיסא, שאם היה אומר הרא"ש וכן מי שבא לפני הדיין ולא היה מזכיר ב"ד, היינו אומרים שדיין אחד כל שהוא סגי לעכב, אמנם עתה שכתב ב"ד פעם ופעמים, מה שכתב אח"כ מצוה הדיין ואם רואה הדיין וכו', סמך על ב"ד שכתב כבר ולא סגי עד שיהיו ב"ד של ג', ואפילו אם תמצא לומר שלא היה משנה הרא"ש בלשונו אלא שלעולם היה אומר בפני ב"ד, מאן נוכח שכוונת הרא"ש הוא על כל איזה ב"ד שיהיה, דילמא לא סגי עד שיהיה ב"ד מוחזק ומומחה על הדרך שכתב הרב המגיד במקום הנזכר באופן שמדברי הרא"ש אין להוכיח כלל."

על אף שאין להוכיח מלשון הרא"ש, כתב המהרש"ך: "אבל מ"מ האמת הוא שכל דיין או ב"ד סגי, אעפ"י שלא יהיה כל כך מוחזק ומומחה". למסקנת המהרש"ך דברי הרא"ש יתפרשו שנקט דבריו בהווה שבית דין הם המעקלים, אולם אליבא דאמת הדבר מסור גם לדיין יחיד, שכן אינו מדיני בית דין אלא להציל עשוק מיד עושקו. כ"כ עוד בספר משפטיך ליעקב (ח"א סימן כ).

יסודם של דברים נראה שאינו מדיני בית דין, אך כיון שאי אפשר שיהיה שקול הדעת של הצלת עשוק מיד עושקו מסור לכל אדם, לכן נתון הוא לשקול דעתו של דיין יחיד.

2) עכוב נכסים שלא בפניו

מטעם זה נראה פשוט שניתן לדון במקום הצורך גם שלא בפניו. כך נקבע בתקנה ק"ח לתקנות הדיון שנקבעו על ידי רבותינו הרבנים הראשיים לישראל הגר"א שפירא והגר"מ אליהו זלה"ה, ז"ל:

"להבטחת זכויות בנכסים שלגביהם הוגשה תביעה בבית-הדין או להבטחת זכויות לפי פסק-דין, רשאי בית-הדין ליתן צו עיקול על נכסים או זכויות שבידי הנתבע בית הדין רשאי לדון במתן צו, כאמור, גם שלא במעמד הצדדים, אם ראה שנסכיבות המקרה מצדיקות זאת."

3) לעכב מלהנשא

אופן נוסף של עיכוב מצאנו בב"י (אה"ע סימן צא) שהביא דברי הנמק"י בפרק יש נוהלין, ז"ל:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"כתב נמוקי יוסף (יש נוחלין סה. דיבור ראשון) על דברי הרי"ף נראה דאם בא המלוה קודם שנישאת למחות בידה שתפרעהו או שתייחד לו נכסים כדי שלא יפסיד הדין עמו."

בדברי הנמוקי יוסף לא מבואר להדיא מהו פירוש מ"ש "למחות בידה", אמנם הרמ"א (אה"ע סימן צא סעיף ד) כתב, ז"ל:

"ואם בא המלוה קודם שנשאת ורוצה למחות נשואיה עד שתפרעהו ושלא יפסיד שלו, הדין עמו, ואף על פי שעדיין לא הגיע זמן הפרעון."

הרי שפירש את דברי הנמק"י שמונעה מלהנשא. הבית שמואל על דברי הרמ"א שם כתב:

"כמ"ש בח"ה סי' ע"ג הלוא אם מבזבז נכסיו או רוצה לילך למ"י יכול המלוה לעכב אותו אפי' תוך הזמן."

למד דין זה מדין עיכוב נכסים. דומה שחידוש הוא לומר שכל זה בכלל השבת אבדה, ונראה יותר שהוא בכלל להציל עשוק מיד עושקו, שאינו עשיית בית הדין אלא פעולה מניעתית מעשית.

ה. לצורך גביית כתובה

בשו"ת שחר אורח (ח"א סימן טו) דנו בשיטת מהר"י הלוי, וכאן יובא השייך לדין עיקול. הדין הפסוק והפשוט הוא שזמן גביית הכתובה איננו תוך כדי הנישואין, וכן מבואר בגמרא (כתובות דף פא ע"א): "לא ניתנה כתובה לגבות מחיים".

אמנם בתשובת מהר"י הלוי (סימן טז) כתב שבחשש שְׂכֵלָה הבעל ממונו בסיבת הקטטות שביניהם, תגבה האשה כתובתה עוד קודם הגירושין. ראייה לדבריו הביא מדין עיקול, ז"ל:

"דבנדון דידן הדברים מוכיחים שסיבת הקטטות היא שהם רואים כונתו הרעה לאכול לה כל הממון ואחר כך לקום וללכת חוץ מהעיר כדי שיצטרכו על כרחם להתרצות ממנו בגט בלבד, ואם כן לא שייך הכא אין כתובה נגבית מחיים, דהוה ליה כבעל חוב שרואים בו שהוא מבזבז ממונו וכשיגיע הזמן לא ימצא המלוה לגבות חובו, שכתב הרי"ף והר"א ז"ל דיכולין לעכב הממון קודם זמנו, וכתב מהר"י קארו ז"ל בחושן משפט סימן עג דמסתבר טעמייהו והכי נקטינן".

אלא שמהר"י הלוי כתב שניתן גם לגבות את הכתובה באופן זה ולא רק לעקלה, הובאו דבריו בכמה פוסקים.

לאידך גיסא שיש שכתבו שאין לעקל לעניין כתובה, הט"ז (סימן צג ס"ק א) הסתפק בדבר משום דאפשר שלא תבוא לעולם לידי גביה, שמא תמות היא בחייו. בשו"ת גינת ורדים (אבן העזר כלל ד סימן טז) כתב שאין מעקלים לכתובה, והביא את טעמו של הט"ז, ועוד כתב שדוקא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

משום נעילת דלת מעקלים ואין זה שייך בכתובה. עוד כתב שיש לחלק בין כתובה למלוה, ז"ל:

"דבשלמא מלוה הוי כעין טוען בריא שהרי החוב עשוי ליגבות בין בחיי מלוה בין לאחר מותו שאפ"ל אם ימות המלוה בחיי לוח יגבו אותו היורשים של המלוה אבל כתובת אשה הויא כעין טוען שמא דמי יאמר שימות הבעל בחייה שתגבה היא כתובתה שמת תמות היא בחיי בעלה והבעל יורש את אשתו ובטענת שמא לא שמעין לה."

הריב"ש (סימן צא) גם כן נקט שאין לעקל לכתובה אך לא ביאר טעמו. כ"כ בשו"ת הרמ"א (סימן צג), וכן הביא בכנסת הגדולה (אבן העזר הגהות בית יוסף אות ו) בשם משפטי שמואל. המהרש"ם (ח"ג סימן רפב) הביא דברי הריב"ש הנ"ל, וביאר שלא מיירי כשמבזבז בפועל את נכסיו, אך כשרואים בית דין שמבזבז נכסיו בפועל מהראוי לעכב על ידו בכל מה דאפשר. כן נקט הבית מאיר (סימן צג סעיף א) שמעקלים לצורך כתובה. בשו"ת ים הגדול (סימן עה) הביא מחלוקת זו והסיק שיותר נכון שיושלש סכום כתובתה ביד בית דין או ביד שלישי נאמן עד שתבוא לידי גירושין או אלמנות ותגבה אותו.

במקום שרגלים לדבר שהבעל מבריה נכסים וחפץ הוא לגרשה, לא מצאנו חולק בדבר, זולתי לצד אחד שהובא בדברי הגינת ורדים. כ"כ בפד"ר (כרך י עמ' 226) בפסק דין מהרה"ג ש"ב ורנר ובית דינו, שחילקו באופן זה, שכשיש חשש הברחה ניתן לכולי עלמא לעקל נכסיו. ושם (עמ' 238 ואילך) הביאו דברי מהר"י הלוי, ונראה שנקטו שדבריו לענין עיקול בלבד נאמרו, אך בגוף דברי מהר"י הלוי מבואר אחרת, אך דבריו צ"ב.

ע"ע בשו"ת דברי משה (אבן העזר סימן ל) שכתב שיש לחלק בין כתובה לבעל חוב, "שודאי יבא לידי גוביינא, אבל כתובת אשה שמא לא תבא לידי גוביינא, שמא אינה יכולה לעכב". הבי"ד הגינת ורדים הנ"ל, ושכ"כ בשו"ת אמרי נעם (אה"ע סימן כט), סוף דבריו כתב:

"דאם הבעל מבזבז לבד, ושלום בינו לבינה ואין לו שום שנאה עמה, או ללכת ולעזוב אותה, אין דין האשה כדין הבע"ח מטעם דילמא מייא ברישא, או משום דכתובה אינה נגבית מחיים, רק אם לפי ראות עיני הדיינים דאשה זו לגירושין עומדת, בזה דינה כמו הבע"ח שמבזבז לדעת מי שסובר כן, ומידי פלוגתא לא נפקא. ואם הנכסים ביד הבעל אין לנו כח להוציא מידו. ולאפוקי מהרב אמרי נועם שכתב שסברת הרב מוהר"י הלוי לית מאן דפליג עליהו, וכל טעמו של הרב ז"ל משום שגילה דעתו ומעשיו מוכיחין שרוצה לגרשה וכו', אבל אם אין נראה ממעשיו שרוצה לגרשה גם הרב אזיל ומודה שאין עושין לה בטחון על הכתובה יע"ש. ואהמח"ר לע"ד ה"ה אם אינו רוצה לגרשה, אבל מעשיו מקולקלין זולל וסובא ואינו בעל מלאכה ותמיד בעל קטטות עם אשתו ומשחק בקוביא, ורוב הימים היא בבית אביה ואינה סובלת, לסברת מהר"י הלוי ז"ל דינה של אשה זו כדין הבע"ח. אלא דלא נפקא לן מידי לנ"ד כיון דהבעל מוחזק בשלו אין לנו יכולת לעכב בידו ואין לנו לסמוך כי אם על סברת הרב ח"מ דבכהאי

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

גוונא דמבזבז גם הרב בית מאיר מודה שיכולים למחות בו שלא למוכרה
לעכו"ם כנ"ל."

ע"ע בשו"ת ראנ"ח (סימן כח).

לעיל הבאנו דברי המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא פרק א סימן כ) שהביא דברי הרא"ש
והחולקים עליו, וכתב שדברי הרא"ש נכונים,

"כי אף שכתב זמן בשטר מכל מקום השעבוד מתחיל משעת הלואה ותנאי
הוא דאתני שלא יתבענו עד סוף הזמן, והיינו כמו מהיום ולאחר מיתה אף
שאינו גט אלא לאחר מיתה מכל מקום הגט מתחיל מעת הנתינה ותנאי הוא
דאתניה עד מיתה, כהאי גוונא בפרט בהאי ענין להציל העשוק."

לכאורה כתובה גרע טפי. אמנם אף שחילוק יש, גם דמיון יש. בארנו עניין זה בשו"ת
שחר אורח (ח"א סימן ט), שם כתבנו שחוב כתובה חל כבר משעת אירוסין, שאין האירוסין
מחייבים את האדם לישא את אשתו בלבד, אלא מחייבים – מצד עצמם או מכח הגדרת התורה
את האירוסין – גם להוציא מן הכח אל הפועל את כל החיובים שבעל מחויב לאשתו.
ומשמעות הדבר שמחויב הוא מאליו להתחייב כלפי אשתו בחיובי איש לאשתו.

ו. עקול למזונות אשה וילדים

בספר עזר משפט (סימן יג, נד' גם בפד"ר כרך ב עמוד 77 ואילך) דן בעיקול לצורך מזונות אשה
וילדים. בהמשך לסברת המהרש"ל דן אם חוב המזונות חל עם חלות החיוב בתחילה, לכל
תקופת קיום החיוב או שהוא חיוב מתחדש. לשיטתו בחילוק זה תלוי דין העיקול, ז"ל:

"בהגדרה זו בחלות חיוב המזונות תלויה השאלה אם יכולים לעכב לשם
הבטחת חיוב מזונות בעתיד, כי אם נאמר שלא קיים עדיין כל שעבוד
וחיוב על המזונות להבא, אין לפגוע בזכויותיו של אדם שאינו חייב כלל,
ובאופן זה פשוט שגם הרי"ף והרא"ש יודו לרמב"ן שאין לעכב למי שאינו
מתחייב עדיין כלום, כי נימוקם נגד הרמב"ן הוא, כהסבר המהרש"ל, כי
השעבוד מתחיל משעת הלואה ותנאי הוא דאתני שלא יתבענו, אבל
במזונות שאין עדיין שעבוד כלל אין ללמוד ולהקישם לחוב בתוך הזמן."

דקדק מדברי הב"י שהחיוב מתחדש, וכתב שלפי דעתו אין לעכב למזונות אשה וילדים.

שוב חידש שיש לעקל לצורך מזונות אשה משום שחוב הבעל לאשתו אינו חוב ממוני
גרידא אלא חלק משעבוד האישות, ז"ל:

"שחיוב מזונות אינו חוב ממוני, המשעבד את הנכסים בלבד, ככל חוב
אחר; אלא חיוב אישי החל על האדם עצמו כחלק מחיובי אישות ומטיל
עליו שעבוד הגוף; ומשום כך גביית המזונות אינה לפי כללי גביית חוב
לענין סידור; ומשום כך גם הוא משועבד להשכיר עצמו לכל עבודה
שהיא, וכופין אותו לזה בכל אמצעי כפיה שהוא; מה שאין כן בכל חוב
אחר. לפי זה גם לענין עיכוב כך, אין לנו לדון בדבר מכח השעבוד של
חיוב הממון בלבד כבכל חוב; אלא יכולים לעכב מכח החיוב האישי המוטל

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

על הבעל לזון את אשתו כחלק משעבוד האישות... ומכיון שהעיכוב הוא מכח חיוב אישות למזונות, יכולים לעכב לכל הדעות גם לשיטות הפוסקים הסוברים שאין לעכב בחוב ממון בתוך הזמן, וכן גם לדעת הבית-יוסף שבמזונות להבא אין לפי כן כל חיוב ממוני; הואיל והעיכוב הוא מכח חיוב האישות שהוא שעבוד הגוף, שעבוד זה חל וקיים משעת חלות הנשואים."

כתב שלסברה זו דוקא למזונות אשה יש לעקל, אך לא למזונות בניו ובנותיו. שוב הבי"ד המהרש"ם (ח"ג סימן רפב) שכתב שיש לעכב גם למזונות בניו ובנותיו. מתוך כך חידש חידוש מופלא שמזונות בניו ובנותיו אף לאחר גירושין דין מזונות אשה יש להם, ז"ל:

"והנראה הוא, שמכיון ובמקום שיש למזונות הילדים קשר למזונות האם דינם הוא לפי גדר מזונות האשה, משום כך תקנו את תקנת מזונות הילדים בכללה, גם במקום שהם בנפרד, לפי גדר דין מזונות האשה, כי תקנת מזונות הילדים אחת היא ואין להבדיל ולחלק בהלכתה."

אמנם בעיון בדברי המהרש"ם נראה דלא נחית לסברת הרב עזר משפט, אלא בא מטעם אחר. בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן רפב) שם הביא דברי מהר"י הלוי הנ"ל שדן בעיקול וגביה לצורך כתובה, והשווה דין מזונות האשה והבנים לכתובה, ז"ל:

"ונראה פשוט דכמו דבידה לגבות כתובתה ה"ה אם רוצה האשה להבטיח דמי מזונותיה. וכן אם יש לו בנים קטנים שחייב לזונם כפי המבורא באה"ע סי' ע"א יש ביד ב"ד לעכב שלא יבזבז נכסיו כיון שלא יהי' אח"כ בידינו לגבות ממנו דמי המזונות."

הרי שלא השווה דין עיקול למזונות למלוה תוך זמנו, אלא לכתובה. טעם הדבר נראה שבמלוה תוך זמנו החוב קיים כמ"ש המהרש"ל משא"כ בכתובה שלא ניתנה לגבות מחיים. על אף זאת כתב המהרש"ם שיש להשוותם, וטעמו פשוט: "שלא יבזבז נכסיו כיון שלא יהי' אח"כ בידינו לגבות ממנו דמי המזונות". נראה שיסוד דבריו הוא שעיקר טעם עיכוב הנכסים הוא כדי להציל עשוק מיד עושקו, ולכן כל שיש לפנינו עשוק יש לנו להצילו.

אפשר שגם המהרש"ל מודה לזה, ומ"ש ביש"ש שם:

"כי אף שכתב זמן בשטר. מ"מ השיעבוד מתחיל משעת הלואה. ותנאי הוא דאתני שלא יתבענו עד סוף הזמן... בפרט בהאי עניין להציל העשוק."

אפשר שעיקר טעם העיכוב הוא הצלת העשוק מיד עושקו.

עוד נראה לומר שלא נאמרו דברי המהרש"ל אלא במי שמבריה נכסיו, אולם מי שידוע שאינו זן בניו ובנותיו גרע טפי, והרי העשוקים לפנינו וחובתנו להצילם מיד עושקם וכעין מה שאמרו לעניין גביית כתובה במבזבז נכסיו. זהו נדון דידן, בו האב באופן סדרתי אינו זן את בניו.

ז. עיקול למזונות בניו ובנותיו שאינם קטנים

כתב בספר עזר משפט (שם) ובפד"ר (כרך ב עמוד 92):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"אשר לתקנת הרבנות הראשית לארץ-ישראל משנת תש"ד במזונות ילדים מאחרי שש עד חמש עשרה, לא מוזכר בה חיוב במקרה שיש לילד להתפרנס משלו, - ואין לדון על פי תקנה יותר מהמפורש בה. בהקדמתם מסבירים כבוד הרבנים הראשיים לארץ-ישראל את הצורך בתקנה, נוסף לדין צדקה, כי סכנות גדולות צפויות להם... אם פרנסתם לא תהיה מובטחת - וזה שייך רק באין לילד משלו, ולפי זה משמעותה של תקנה זו אינה מעין חיוב שלפני שש; אלא כפיה על החיוב הקיים מתקנת חכמים אחרי שש. יוצא שדין מזונות הילדים אחרי שש אינו בכל אופן כדין מזונות האשה, ואם כן מסתבר שגם לענין עיכוב כך, שאין לעכב להבטחת פרעונם להבא, וכמבואר."

בסכום דבריו כתב שם, ז"ל:

"במזונות ילדים אחרי שש ספק רב הוא אם יכולים לעכב להבטחת פרעונם להבא."

בעניין תוקפה המשפטי של תקנת הרבנות הראשית דנו בשו"ת שחר אורך (ח"ב סימן כ אות ג), שם ביארנו כי אין ספק שהתקנה הינה תקנה משפטית ולא מדינית צדקה. ושם הבאנו דברי הראש"ל הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ה אבן העזר סימן כ) שהגדיר כי מחד התקנה היא גם באב שאינו אמיד כי היא חוב ממוני ולא מדין צדקה. על אף זאת דן הראש"ל זצ"ל בשלוש הלכות שבהן לא יהא שוה דינו של האב במזונות בניו היתרים על גיל שש למזונות קטני קטנים, ואף על פי כן אין בכך כל סתירה.

בשו"ת יחווה דעת (ח"ג סימן עו) דן בשאלה אם יכול אב לנכות מדמי מעשר כספים את ההוצאות שמוציא לפרנסת בניו ובנותיו הגדולים וכתב שדין צדקה נותר בעינו אף שהתקנה משפטית.

ביארנו דברי הרב שאף שהתקנה היא תקנה משפטית גמורה, מכל מקום לא באה לבטל את דין צדקה, וכל מה שנותן האב לבניו ובנותיו שאינם קטני קטנים דין צדקה לו, אלא שכופין אותו גם באינו אמיד ויורדים לנכסיו גם שלא בפניו. אולם כל עוד שהאב זן את בנו לא באה תקנה זאת לידי ביטוי בפועל, והחיוב הוא מדין צדקה. רק כאשר יש צורך לכופו, כגון שאין האב זן את בנו, תוקנה התקנה.

יסוד הדברים הוא שהתקנה תוקנה לצרכים מסוימים ואין להרחיבה מעבר לצורך. כיון שכך אף שפשוט שהתקנה באה לחייב את האב חיוב ממוני גמור, לא באה התקנה לבטל ממנו מצות צדקה.

לפי יסודו זה שאין להוסיף על המפורש בתקנה, מובן מדוע נקט שלא תוקנה התקנה בכל גווני אלא רק כשאין לבן נכסים, כמ"ש בשו"ת יביע אומר הנ"ל:

"ולכן אף בזמנינו אם יש לבן נכסים שאפשר לו להתפרנס מהם אין מחייבים את האב לפרנסם. וכמ"ש בטוש"ע (סי' עא). וכן פסקו חברי בית הדין הגדול, הרה"ג רבי עובדיה הדאיה, והרה"ג רבי יעקב עדס, והרה"ג

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

רבי יוסף שלום אלישיב. והובאה תשובתם בקובץ פסקי דין של בתי הדין הרבניים, ח"ד (עמ' ז). ע"ש. וראה עוד בקובץ פסקי דין הנ"ל ח"ב (עמ' צב) וח"ג (עמ' קעב). ע"ש."

עוד דן בשו"ת יביע אומר (ח"ה אבן העזר סימן כב) בקטנה המסרבת להתראות עם אביה. לענין צדקה הדין הפסוק בשלחן ערוך (סימן פב סעיף ז) הוא שיכול האב לומר אם אינו אצלי איני מעלה לו מזונות. אמנם כיון שתקנת הרבנות באה לקבוע חיוב משפטי גמור, עולה לכאורה חידוש גדול שגם אם יסרבו הילדים להיות בקשר עם אביהם יהא האב חייב במזונות ילדיו. גם על כך השיב הרב שאין להוסיף על התקנה מעבר למפורש בה, ונותר הדין בעינו. אלא שיש להקשות שכאן לא ניתן לבאר כמו שכתבנו לעיל שכל שלא נזקק בית הדין לדבר נותר חיוב האב מדין צדקה, שכן מדובר באופן שהבת בפועל אינה ניזונת ותבעה מזונות מאביה ואפילו הכי נפטר האב.

על דרך הרב נראה לבאר דבריו שאין להוסיף על התקנה מעבר למפורש בה, ומכיון שכך אם דין צדקה "מונע" מלחייב את האב, כגון שהבן מסרב לראותו, לא ניתן לכופף את האב על כך, שאין לחייבו יתר על דין צדקה אלא לפי המפורש בתקנה והוא באינו אמיד, אך לחייבו יתר על דין צדקה במה שלא מפורש לא ניתן. באופן אחר יש לבאר דבריו, שכיון שהאב אינו מסרב לזון את בתו, אין סיבה לומר שתקנת הרבנות הראשית חלה באופן שאינו מסרב לזונה, ומה שהבת מסרבת לפגוש את אביה ולכן מסרב הוא לזונה אינו סיבה לביטול דיני צדקה, ונותר הדין בעינו שיכול האב לומר אם אינה אצלי איני נותן לה מזונות (הערת בני הרב יעקב נר"ו).

אם כן ביאור דברי הראש"ל הגר"ע יוסף זצ"ל שהתקנה היא תקנה משפטית גמורה, אך אין להרחיבה מעבר למפורש בה. לכן אם יש לבנים נכסים פטור האב מלזון אותם, וכן אם הבן סרבן קשר האב אינו מחויב לזונו, וכל שזנם ולא הזדקקו בית דין לדבר מקיים הוא מצות צדקה. בארנו עוד עניין זה בפס"ד אחר בעניין חיוב אב במזונות כשיש לילדיו נכסים.

לפי זה נראה שכל עוד האב זן בניו ובנותיו אין עליו חיוב משפטי. כשאינו זנם יש עליו חיוב משפטי. כשנטענת כלפיו טענה שאינו זנם אם כן הטענה היא שאינו עושה את חיובו המשפטי וחובת בית הדין לעכב, כשם שחובתם לעכב למזונות קטני קטנים כמ"ש המהרש"ם.

ח. לנדון דידן

האב אינו מקיים את חיובו כלפי ילדיו ואינו נושא במזונותיהם, על אף שהוא עובד ומתפרנס. כיון שכך, אין מנוס מלעקל למזונות בניו.

לאידך גיסא, כיון שהאב עובד ומתפרנס יש להניח שיהיה מקור לגבות ממנו את חוב מזונות הבנים, ולכן בית הדין אינו נעתר לבקשה לעיקול מלוא דמי המזונות העתידיים.

לאור התנהלות האב (הוצל"פ, פקודות מאסר, חשש להברחת כספים), ובהתחשב בכך שמדובר בחיובי מזונות עבור שלושה קטינים מהם בעלי צרכים מיוחדים, מוצא בית הדין כי

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

יש צורך בבטוחה בסך 150,000 ש"ח מתוך חלקו של האב בתמורת המכר. כספים אלו יוחזקו בנאמנות בידי כונס הנכסים לפרק זמן של שמונה עשר חודשים. ככל שיואיל האב לשלם את המזונות כסדרם, לא ישמש סכום זה למזונות שוטפים.

האב חייב להפקיד ישירות לחשבונה של האם את מלוא חיובי המזונות, המדור והמחציות, כפי שנקבעו בפסקי הדין הקודמים.

ככל שהמשיב לא יפקיד את הכספים אפילו בן יום אחד מעבר למועד הנקוב, יוסמך הנאמן ללא צורך בהחלטה שיפוטית נוספת, לפרוע את חוב המזונות ישירות מתוך קרן העיקול המוחזק תחת ידו.

במקרה של הפעלה כזו של קרן העיקול, יישא המשיב בשכר טרחת הנאמן, שתקווה מיתרת כספי העיקול המוחזקים אצל הכונס.

ככל שיוכיח האב כי טובת ילדיו עומדת לנגד עיניו הלכה למעשה, ויעמוד בתשלומים כסדרם ובמועדם במשך תקופה של שמונה עשר חודשים ללא כל צורך בהפעלת כספי העיקול, יהיה רשאי האב לעתור לבית הדין בבקשה לעיון חוזר בתנאי החלטה זו.

בית הדין ממנה את כונס הנכסים עו"ד יואל יוספי כנאמן. הנאמן יחזיק בידיו את הסך של 150,000 ש"ח. כל תשלום למזונות שלא ישולם על ידי האב ישולם על ידי הנאמן. האב יישא בשכר כל פעולה של הנאמן.

ט. סכומם של דברים

לדעת רב יהודאי גאון, הרמב"ן ועוד אין לעקל נכסים כלל. טעם הדבר נראה שלא ניתן לחייב אדם כל עוד לא הוכח שהחוב קיים. כיון שכך, כל עוד לא טרפו מהלוקח את הקרקע לא קיים חוב כלפי המוכר ואין מקום לחייבו בחוב כלשהו, ובכלל זאת לא ניתן לעקל נכסיו. הרא"ש חידש שיש לעכב נכסים בתנאים מסוימים וכן נפסק להלכה. (אות ב')

נחלקו בטעם עיכוב הנכסים. הרא"ש הביא דברי הגאון שכתב "דתקנתא דרבנן הוא באיניש דמפסיד נכסיה משום השבת אבידה". הרא"ש חלק וכתב טעם אחר: "דין גמור הוא שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקו בכל טעדי דמצי למיעבד". כן נראה מסקנת הראשונים והפוסקים. (אות ג')

דין העיכוב שמקורו ממה שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקו אינו נוגע דוקא לבית הדין, לכן ניתן לעכב בדיין אחד, שלא בפניו, וכן לעכב מלהנשא. (אות ד')

נחלקו בעיקול לצורך הבטחת גביית כתובה, ועיקר טעם המחלוקת הוא משום הספק שמא לא תגיע הכתובה לידי גבייה כי האשה תפטר מהעולם לפני בעלה. (אות ה')

מעקלים לצורך מזונות אשה וילדים אף אי נימא שהחוב מתחדש דבר יום ביומו. זיל בתר טעמא שחובת הדיין להציל עשוק מיד עושקו. (אות ו')

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מעקלים לצורך מזונות בניו ובנותיו היתרים על שש משום שתקנת הרבנות יצרה חיוב משפטי. עם זאת העיקול הוא רק כשאינו משלם או כשיש חשש שלא ישלם. (אות ז')

ניתן לפרסם בהשמטת פרטים מזהים של הצדדים.

ניתן ביום כ' באדר התשפ"ו (09/03/2026).

הרב ישועה רטבי

הרב אברהם חשאי

הרב אליהו אריאל אדרי – אב"ד

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה

משפחה • משפט • ומה שביניהם

WWW.GET-OVER.CO.IL